

"ויירא – שמא יהרג ויצר – אם יהרוג הוא אחרים"

מבוא

בימי הפסח – חג החירות, שהם ימי הלל ושירה על הצלת ישראל ועל אבדן של משעבדי ישראל, מעלה אני על הכתב הרהורים לרגל אירועים בשטחי יהודה, שומרון, עזה ובכל גבול ישראל, עקב התנהגותם של חיילים בודדים בליל הדאונים, ויחסם של חיילים למפגינים (=לוחמים) בעת פיזורם.

התרשמותי הכללית היא, כי נושאים אלה הם מענייניו של כל שומר מצוות, כמצווה ועושה, ואינם רק בעיה של מוסר הומני, או כדאיות של "תן וקח" ביחסים עם בני אדם. התנהגותנו המוסרית נובעת מן "מצווה ועושה". אין אנו שומרים על צלם אלקים בגלל חובתנו לרושם התקשורת על דמותו ותדמיתו של היהודי כבן אדם וכיהודי. אין להבדיל בין שני המושגים: אדם ויהודי. כל אורח חייו של אדם בישראל חייב להיות אורח חיים יהודי.

"ראוי לנו, זרע הקודש, להתנהג לפי תפיסה זו, בכל עניינינו. למעלתנו אנחנו, ולא מצד היותם הם ראויים לרחמים וחסד" (מתוך סי' החינוך).

מקורות מהתורה שבכתב ושבע"פ ומפרשנותם

א. תורה – דברים כ', א-כ

"כי תצא למלחמה על איבך וראית סוס ורכב עם רב ממך, לא תירא מהם, כי ד' אלקיך עמך המעלך מארץ מצרים... ואמר אליהם: שמע ישראל! אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם כי ה' אלקיכם ההלך עמכם, להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם..."

ויספו השטרים לדבר אל העם ואמרו: מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו. והיה ככלת השוטרים לדבר אל העם, ופקדו שרי צבאות בראש העם. כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. והיה אם שלום תענך – ופתחה לך והיה כל העם, הנמצא בה, יהיו לך למס ועבדוך. ואם לא תשלים עמך – ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה. ונתנה ה' אלקיך בידך – והכית... כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרון כי ממנו תאכל אתו לא תכרת, כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור. רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכרת, ובנית מצור על העיר, אשר היא עשה עמך מלחמה, עד רדתה."

שלושה מוקדים במקור זה:

- א) החייל הישראלי בשלבי גיוס וביציאה לקרב.
- ב) האויב והיחס אליו לפני הקרב ובעת הקרב.
- ג) "עץ השדה" בעת הקרב – במצור.

ב. משנה – סוטה פרק ח'

משוח מלחמה מדבר אל העם לפני צאתם להילחם: "ואמר אליהם: שמע ישראל! אתם קרבים היום למלחמה על איביכם". על אויביכם אתם הולכים – שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם.

א. אל ירך לבבכם. ב. אל תיראו, ג. ואל תחפזו, ד. ואל תערצו מפניהם.
א) מפני צהלת סוסים וצחצוח חרבות, ב) מפני הגפת התריסין ושפעת הקלגסין;
ג) מקול הקרנות; ד) מפני קול הצווחות.

רש"י – "מגיפין בתריסיהם כדי להקישן זה לזה, כדי להשמיע קול שיחפזו אלו שכנגדם וינוסו. ורומסים בסוסיהם ומצהילין אותם להשמיע קול שעטת פרסות סוסיהם וצווחין בקולם ותוקעין בשופרות ומיני משמיעי קולי". בימינו המלחמה הפסיכולוגית מתנהלת ע"י שדרי רדיו, עורכי טורים ועיתונים, ובעיקר צוותי טלוויזיה. דור דור והמצאותיו כדי לשבור את עמידתו של החייל ולהפחידו "והיה ככלת השוטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם" – ובעקבו של עם, בשתי קצות העם מלפנים ומאחור מעמידין זקיפין לפניהם ואחרים מאחוריהם... וכל המבקש לחזור הרשות בידו לקפח את שוקיו. שתחילת ניסה – נפילה.

"נס ישראל לפני פלשתים וגם מגפה גדולה היתה בעם" (שמי"א ד', יז). ולהלן הוא אומר:
"זינסו אנשי ישראל מפני פלשתים ויפלו חללים" (שמי"א ל"א, א).

רש"י – הפרשן המחנך הגדול – סבור שיש להימנע מאלמות, ואפשר לעודד חיילים בדרך אחרת מאשר לקפח את שוקיהם, לזקיף יש תפקיד של תומך. וזה לשונו:
"בני אדם עומדין בקצה המערכה – לזקוף את הנופלים, לחזקם בדברים: שובו אל המלחמה ולא תנוסו – שתחילת נפילה ניסה".

רמב"ן סבור, שעולם כמנהגו נוהג. כדי לשמור על עם ישראל ציוותה התורה לארגן את הצבא במסגרת סמכותית המבטיחה קיום צבא מנצח, אחרי ששחררו ממנו כל אותם האנשים שתכונותיהם האישיות או התנהגותם או דאגותיהם האישיות אינן מאפשרות להם לרכז את כל מחשבתם ותושייתם לקראת ניצחון. וזה לשונו: "כי התורה מצוה בדרך הארץ. ומעשה הנסים עם יראיו בהסתר ואין החפץ לפניו לשנות טבעו של עולם. זולתי כאשר אין שם דרך בהצלה אחרת או להודיע שמו לצריו לעתים, כאשר היה בקריעת ים סוף וכיוצא בו".

ספורנו – מדייק בסדר הכתובים, וזה לשונו: "אחרי חזרת יהחזורים" שלא יפקדו לשר צבא אחד מהחוזרים וימס לבב כל צבאו. כאמרו: 'הך הכפתור וירעשו הספים'. מה אקטואליים דברים אלה במלחמת שלום הגליל. מפקד החטיבה שהתפטר תוך הקרב מה הרסנית הייתה השפעתו על פקודיו.

"ספר החינוך" – בגישתו המוסרית מדגיש, כי יותר מאשר החייל המוסרי מציל את חיי אויבו בגישתו ההומנית הרי הוא בונה את אישיותו שלו כאדם יצור הבורא. וזה לשונו: "לפי שמדת הרחמנות היא מדה טובה וראוי לנו, זרע הקודש, להתנהג בה בכל ענייננו למעלתנו אנחנו. לא מצד היותם הם ראויים לרחמים וחסד... ובהמיתנו אותם

— לא יהיה בדבר תועלת... אבל בדבר השחתה והוראה עלינו במדת האכזריות ויחסדנו [=ויחרף אותנו] שומע".

מדברי חכמינו נעבור למציאות חיינו: "חייל, מדוע תשא בכל הסבל? מדוע לא תבלה בחוף מבטחים?"

זו הפנייה הראשונה של תושבי השטחים בכרוז לחיילי צה"ל. בייז בניסן תשמ"ח הופץ כרוז בשטחים שכוונתו ברורה — להציע לחיילי צה"ל "לעשות חושבים" ולנטוש את משמרתם.

מצאתי לנכון להעתיק את הדברים שהתפרסמו ב"גירוזלם פוסט". אשתדל כאן להוכיח, כי הדברים הנ"ל מכוונים לדברי הרמב"ם ב"יד החזקה", הלכות מלכים, פרק ז', הלכה ט"ו.

"וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה. שנאמר: אל ירך לבבכם..."

וממשיך בעל הכרוז: "אתה חייל שרודף את בנינו, שופך את דמם... וגורם צער וכאב בכל בית. חייל, אתה חייל! הבט בעצמך! מטען כבד אתה נושא על גבך, נשק ותחמושת, פצצות ואלות, ובתוכך מקנן חשש ופחד מפני אבן שיזרוק על ראשך ילד או נער. חייל, הבט בעצמך, הנה אתה מתרוצץ ועיניך נעות ימינה ושמאלה למטה ולמעלה והנשק הרב שברשותך אינו מבטיח לך ביטחון ושלוש. חייל, מדוע תשא בכל הסבל הזה! מדוע תסכים לקבל חיים קשים אלה? מדוע לא תבלה ברגע הזה בחוף מבטחים שקט ויפה?"

מדוע יהיו חיים יפים אלה רק בהישג יד של אלה שידעו לשלוח אותך למערבולת דמים וכאבים? חייל, חזור לקן משפחתך, חזור לדאוג לחיך ולעתידיך! חייל, אל תתן למפקדים, תאבי הקרבות, את ידך! תן ידך לשלוש ולביטחון לך ולנו."

בלשון מודרנית היינו מכנים פנייה זו כ"מלחמה פסיכולוגית". האויב מנסה כאילו להעמיד את החייל הישראלי במעמד של לוחם חושב אוטונומי הבודק כדאיות של המאמץ המלחמתי. מוחק הוא מתחושתו את הסכנה האורבת לו ומגביר אצלו את הנטיות האנוכיות שבכל אדם. "חזור לדאוג לחיך ולעתידיך, חזור לקן משפחתך."

כפי שנראה, התורה לקחה בחשבון נטיות אלה וגם התחשבה בהן, אבל לא שחררה את האדם מאחריותו הציבורית לקהל כולו. קהל מורכב מפרטים, ורק באחריות כוללת ובמאמץ משותף יש לו עתיד וקיום.

ג. רמב"ם — יד חזקה, הלכות מלכים, פרק ז', הלכה ט"ו

"...ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקור ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו. ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר — למלחמה. וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו — עובר בלא תעשה, שנאמר: יאל ירך לבבכם... מפניהם, ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויין בצווארו. ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו הרי זה כמי ששפך דמי הכל שנאמר: 'ולא ימס את לבב אחיו כלבבו', והרי מפורש בקבלה: 'ארור עושה מלאכת ה' רמיה, וארור מונע חרבו מדם' (ירמיהו מ"ח, י").

הרמב"ם מבחין בין שני שלבים: טרם הכניסה לקשרי המלחמה, ואחר הכניסה. מרגע שנכנס אדם לתהליך ששמו הכנה למלחמה, אין הוא אדם פרטי אוטונומי חושב על אשתו ועל בניו. כאן עובר ה"חושב" לתחום הכלל, מחשבתו חייבת להתרכז בטובת הכלל:

"שכל דמי ישראל תלויין בצווארו" – יש לו מרגע זה אחריות על חיי כלל ישראל, ואם חס וחלילה הוא מתרשל, "הרי זה כמי ששפך דמי הכל". ז"א, ממצב של לוחם באויב הוא עובר בחוסר אחריותו לשפוך דם של ישראל. ומכיוון שהזוהר אין הוא במעמד של הורג בשוגג, אלא רוצח בזדון.

לסיכום: המחזל שבמעשיו הוא יותר מאי עשייה, הוא למעשה פעולה של שפיכות דמים של ישראל – רצח.

ד. המלחמה היא האמצעי האחרון שיש להפעילו

דב' כי, ייב: "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום והיה אם שלום תענך ופתחה לך, והיה כל העם... ואם לא תשלים עמך – ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה". הרמב"ן בפירושו מביא מהירושלמי דברי רבי שמואל ברבי נחמני: "יהושע בן נון קיים הפרשה הזו. מה עשה יהושע? היה שולח פרוסדיטגמא בכל מקום שהיה הולך לכבוש, והיה כותב בה: מי שמבקש להשלים – יבא וישלים, ומי שמבקש לילך לו – ילך לו, ומי שמבקש לעשות מלחמה – יעשה מלחמה".

שלושה מצבים אפשריים: לחיות ביחד – תוך ויתורים למען השלום; לחיות בנפרד – תוך ויתור מצד הרוצה בכך על ארצו; להילחם – והמנצח מכתוב את עתידו של המנוצח – אם למוות אם לעבדות.

התורה מזהירה אותנו אפילו במלחמת מצווה לפתוח בשלב א', והמלחמה היחידה המותרת היא מלחמת "אין ברירה". אסור שהמלחמה תעמעם את רגישותו של הלוחם. מותר ללוחם, והוא אף חייב, לעשות כל דבר שמביא לניצחון, אבל הרס למען הרס כדי לספק יצרים של הרס, אסור בתכלית האיסור. הדוגמא שהתורה מביאה היא השחתת עצים לא כאמצעי למצור, אלא השחתה לשמה.

רמב"ן בפירושו מפרט: "כי מותר אתה לכרות אותו – לבנות המצור וגם להשחיתו – עד רדתה, כי לפעמים תהיה ההשחתה צורך הכיבוש, כגון: שיהיו אנשי העיר יוצאים ומלקטין עצים ממנו או נחבאים שם ביער להלחם בכם או שהם לעיר למחסה ולמסתור מאבן נגף".

"ספר החינוך" מרחיב ציווי זה על כל השחתה שלא לשם ניצחון. וזה לשונו: "וכמו כן נכנס תחת זה הלאו שלא לעשות שום הפסד כגון לשרוף או לקרוע בגד או לשבר כלי – לבטלה. ודרך כלל אסרו חז"ל (שבת ק"ה, ע"ב) לעשות כל דבר של השחתה והמשחית שום דבר מתוך חימה אמרו עליו שהוא כעובד ע"ז.

המסקנה: אסור לו לאדם מישראל להשחית מידותיו. המלחמה מטבעה משחיתה ויש להשתדל שלא תיהפך ההשחתה לטבע האדם. ויותר מזה יואם יוכלו להציל – יצילו כל דבר מהשחית בכל כחם".

ה. כי האדם עץ השדה

יש להימנע מהשחית עצים – בני אדם על אחת כמה וכמה. חיי האדם הם הערך העליון בתורה ובהלכה. בתלמוד אנו מוצאים שתי נוסחאות (סנהדרין ל"ז, ע"א): "לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך: שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא. וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא". בכתבי יד שונים של המשנה אין מופיעה המלה "ישראל" כך גם מסתבר מהשוואת "נפש אחת" ל"אדם יחידי", ולא מדובר רק ב"ישראל".

הרמב"ם בהלכות סנהדרין, פרק י"ב הלכה ג', מעתיק את נוסח המשנה בלי להזכיר "מישראל".

הרב גורן בספרו "משיב מלחמה", שער א', עמ' ה' מברר את הנושא בהרחבה וקובע; שהנוסחה הכללית היא בלי ציון מ"ישראל", והיא הנכונה. הרב גורן מביא דיון מעניין בנושא מקביל בין ר' עקיבא לבן עזאי. בתורת כהנים, קדושים פרשה ב' פרק ד':

"ר' עקיבא אומר: 'ואהבת לרעך כמוך' זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר: 'זה ספר תולדות אדם' זה כלל גדול מזה". לדעת הרב גורן, האהבה מצטמצמת ל"רעך", שהוא ישראל אצל ר' עקיבא, ובן עזאי מרחיב אותה על כל אדם, על אהבת הבריות והאנושות בכלל, "כי בצלם אלקים עשה את האדם" (בראשית ח', ו), ולא רק את ישראל. אפשר גם לפשר בין שתי הדיעות אם נקבע שהמעגל הפנימי הוא אהבת ישראל, וממנה למעגל החיצוני, המטרה הסופית, אהבת כל אדם, אהבת הבריות שנבראו בצלם.

ו. יחס ישראל לחיי אדם

אנו מוצאים השקפה יסודית בתורתנו: אין הקב"ה מפלה בין נפשות אפילו של רשעים. השקפה זו נמצאת במגילה ו', ע"ב: "אמר ר' יוחנן: ...בקשו מלאכי השרת לומר שירה. אמר הקב"ה: מעשה ידי טובעין ביס ואתם אומרים שירה?!" אם כן, מצרים טובעין – נענשים, ואסור למלאכי השרת להלל את הקב"ה על ביצוע ענישה זו. מצד שני, ישראל עצמם בהשראת הקב"ה אומרים שירה על מפלת מצרים.

נשאלת השאלה: אם הקב"ה מנע מן המלאכים לומר שירה בעת מפלת מצרים, למה השרה הקב"ה רוח קודשו על עם ישראל לומר שירה בשעה שמעשה ידיו של הקב"ה טובעין ביס?

אפשר להבין גם בדרך אחרת את סירובו של הקב"ה, שהמלאכים יאמרו שירה לא בגלל שהמצרים טובעים אלא מפני שישראל עדיין חונים על הים והם נתונים לסכנה. רצו מלאכי השרת לקלס להקב"ה – נוף בהם. אמר להם הקב"ה: בניי נתונין בצרה ואתם מקלסין אותי?! מאמרים אחרים מוכיחים שהאמת היא בגישה הראשונה – אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים.

הרב גורן, בספרו הנ"ל, מציע דרך פתרון שנראית מאוד: גם ישראל לא אמרו שירה על המפלה בעת שהמצרים טבעו, אלא הייתה זו שירה שכוונה לעתיד לבוא, "אז" – לא על העבר, אלא על העתיד.

לסיכום: מעשי אבות סימן לבנים – בהתנהגותנו כלפי אויב עלינו לנהוג בעצמנו כהלכות הרמב"ם, "ויפנה מכל דבר – למלחמה". אבל התנהגותנו כלפי האויב, לפני המלחמה ואחרי הניצחון, תהיה לפי העיקרון "כי בצלם אלקים עשה את האדם". כך גם נהגו אבותינו. בבראשית ט"ו, א' אנו קוראים: "אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד". אברם – מנהל מלחמה, מנצח ובלבו דאגה. רש"י מוסיף: "אחר שנעשה לו נס זה, שהרג את המלכים, והיה דואג ואומר: שמא קבלתי שכר על כל צדקותי? לכך אמר לו המקום: אל תירא אברם, אנכי מגן לך מן העונש שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת".

ע"פ גישה אנושית זו יובנו דברי רש"י בבראשית ל"ב, על הפסוק: "ויירא יעקב מאד ויצר לו..." – "ויירא שמא יהרג, ויצר לו אם יהרוג הוא אחרים".